

ПРИЛОЗИ

ЗА КЊИЖЕВНОСТ, ЈЕЗИК, ИСТОРИЈУ И ФОЛКЛОР

*Non sunt contemnenda quasi
parva sine quibus magna constare
non possunt.*

S. Hieronymus

ОСНИВАЧ
ПАВЛЕ ПОПОВИЋ

УРЕДНИШТВО
ЗЛАТА БОЈОВИЋ, СЛОБОДАН ГРУБАЧИЋ, JOLANTA DZIÓWA,
GIORGIO ZIFFER, MILICA JAKÓBIEC-SEMKOWOWA,
ТОМИСЛАВ ЈОВАНОВИЋ, ЈОВАНКА КАЛИЋ-МИЈУШКОВИЋ,
НАДА МИЛОШЕВИЋ-ЂОРЂЕВИЋ, ДРАГАНА МРШЕВИЋ-РАДОВИЋ,
JOHANNES REINHART, ЂОРЂЕ ТРИФУНОВИЋ

ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИК
ЗЛАТА БОЈОВИЋ

КЊИГА ОСАМДЕСЕТ ЧЕТВРТА
2018

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
БЕОГРАД
2018

**В. Станишич, *Письмо между языком и культурой*,
Мир философии, Москва, 2018, 255 стр.**

Вања Станишић, проучавалац упоредне граматике словенских и индоевропских језика, балканолог и историчар писма, професор на Катедри за српски језик с јужнословенским језицима Филолошког факултета у Београду, приредио је недавно, на руском језику, монографију о односима који владају између писма, језика и културе. Књига се састоји из три дела – првог, типолошки постављеног увода, другог, средишњег, у којем се излаже историја писмености у свету, са становишта развоја и структуре различитих модела, и последњег, закључног дела. По ауторовој библиографији и по битним елементима присутним у књизи, види се да је ова синтеза дуго настајала: свака крупнија целина и микроцелина праћена је одговарајућим графичким прилозима и коментарима, богатим цртежима и разноврсним објашњењима неопходним у оваквом типу истраживања (од основног текста, не рачунајући неиздвојене прилоге, ови додаци запремају две петине простора или око четрдесет процената); књигу прати исцрпна библиографија науке о писму са око 400 јединица и сведен предметни регистар. Ипак, закључно поглавље је због опште равнотеже, саме материје и излагања укупног ауторова погледа, чини нам се, могло бити и развијеније.

Прво поглавље носи наслов (насловe доносимо у преводу на српски): *О историји писма* (стр. 7–68) и састоји се из следећих делова: 1. *Шта је то писмо?* (7–8), 2. *Граматиологија – основна наука о писму* (8–10), 3. *Двострука природа писма* (10–13), с потцелином 3.1. *Синтактика и парадиктика писма* (13–17), 4. *Простор и време у структури писма* (17–27), с потцелинама 4.1. *Писмо у ширем и ужем смислу* (19–23), 4.2. „Предметно писмо” и „визуелни говор” (23–24), 4.3. *Доисторијске „црте и резе”* (24–27), затим 5. *Порука у времену* (27–33), с потцелинама 5.1. *Писмо цртежа* (29–30), 5.2. *Упошљавање цртежа и „евољуцијски скок” у структури писма* (31–33), потом 6. „*Писмо идеја*” и „*писмо речи*” (33–40), 7. *Писмо као колективно сећање* (41–43), и на крају 8. *Графички прилози и коментари* (44–68). Друго поглавље *Од цртежа ка знаку* (69–231) састоји се, после увода *Комуникативна порука древних цивилизација* (69–70), из пет разгранатих делова: 1. *Египћанска писменост и њена порука у времену* (70–83), 1.1. *Настанак египћанске писмености* (70–72), 1.1.2. *Дешифровање египћанског писма* (72–75), 1.1.3. *Структура египћанског писма* (75–76), 1.1.5. *Графички прилози и коментари* (80–83); 1.2. *Псеудохијероглифски и псеудоалфабетни модели* (84–99), 1.2.1. *Мероитско писмо* (84–87), 1.2.1.1. *Дешифровање и структура мероитског*

писма (85–86), 1.2.1.2. *Насијанак и ипиполошке особине мероипској писма* (86–87), 1.2.2. *Еипипски стиркијурни модел* (87–91), 1.2.3. *Библоска зајонейка* (91–92), 1.2.4. *Сејменшало писмо* (92–93), 1.2.5. *Графички ирилози и коменшари* (94–99); 2. *Клинопис и његова иорука у иросшору* (100–143), 2.1. *Сумерско-акадски клинопис – древно међународно писмо* (100–113), 2.1.1. *Насијанак иписменосшпи* (100), 2.1.1.2. *Дешифровање клинописца* (100–104), 2.1.1.3. *Особине клинописца* (104–106), 2.1.1.4. *Акадски клинопис* (106–108), 2.1.1.5. *Графички ирилози и коменшари* (109–113); 2.2. *Диплосија и дирафија бронзане доба* (114–134), 2.2.1. *Писменосш Елама* (114–116), 2.2.2. *Хуришски клинопис* (116–118), 2.2.3. *Хејска иписменосш* (118–124), 2.2.3.1. *Ойкриће и дешифровање* (118–120), 2.2.3.2. *Хејски клинопис* (120–121), 2.2.3.3. *Хејо-лувијско (анайолијско) хијеролифско писмо* (121–122), 2.2.3.4. *Особине хејо-лувијске (анайолијске) хијеролифске* (122–124), 2.2.4. *Писменосш Ураршу* (124–125), 2.2.5. *Графички ирилози и коменшари* (126–134); 2.3. *Псеудоклинописни модели* (135–143), 2.3.1. *Уаршски клинопис* (135–137), 2.3.2. *Сшаројерсшјски клинопис* (137–140), 2.3.3. *Графички ирилози и коменшари* (141–143); 3. *Ејеска иписменосш и зајонейка шријешних и слоовних знакова* (144–158), 3.1. *Дешифровање линеарне писма Б* (145–146), 3.2. *Графичке и језичке особине иписменосшпи* (146–151), *Графички ирилози и коменшари* (152–158); 4. *Средњоамеричке хијеролифске иписменосшпи* (159–184), 4.1. *Средњоамеричке аушохшпоне кулшуре* (160–161), 4.2. *Дешифровање мајанској писма* (161–164), 4.3. *Мајанска хијеролифика* (164–166), 4.4. *Графички ирилози и коменшари* (167–184); 5. *Најсшарија међу живим иписменосшпима* (185–226), 5.1. *Кинеско писмо – симбол ишочноазијске цивилизације* (185–201), 5.1.1. *Сшарина кинеске иписменосшпи* (185), 5.1.2. *Развишак кинеској писма* (186–187), 5.1.3. *Сшрукштура кинеској писма* (187–190), 5.1.5. *Пшшање реформе кинеске иписменосшпи* (192–195), 5.1.6. *Графички ирилози и коменшари* (196–201); 5.2. *Синиформне иписменосшпи* (202–208), 5.2.1. *Псеудокинески модели* (202), 5.2.1.1. *Киданско писмо* (202–203), 5.2.1.2. *Дуршеско писмо* (203–204), 5.2.2. *Таншшиска лоошрафија* (204–205), 5.2.3. *Графички ирилози и коменшари* (206–208); 5.3. *Диплосија и дирафија у ишочноазијском кулшурном круш* (209–226), 5.3.1. *Насијанак и судбина древној вијешнамској писма* (209–210), 5.3.2. *Корејски симболички алфабеш* (210–214), 5.3.3. *Сшрукшурна дирафија у јашанској иписменосшпи* (215–220), 5.3.3.1. *Јашански силабарији* (216–217), 5.3.4. *Графички ирилози и коменшари* (221–226). Последње поглавље носи наслов: *Графички језик и визуелни швор* (227–231); потом следе *Библосшрафија* (232–250) и *Реисшар* (251–255).

У књизи се приступа проблему писма као сложене феномену. Дефинисање писма се преусмерава с уобичајеног свођења на његову комуникативну функцију још и на његову симболичку функцију. Од обичног

питања „која је његова намена” овде се окреће питању које је још 1984. године поставила Албертина Гаур: „коме је оно потребно?”. Традиционално одређење писма „као начина комуникације помоћу графичких (визуелних) средстава одговарајућих језику” није само по себи довољно. Писмо је културни феномен, тесно везан за једну, одређену цивилизацију. Оно је инструмент државности и један од главних показатеља преласка из предисторије у историју. Без писма нема ни цивилизације јер су они у узајамној вези (уколико нема државе, нема ни писма, то показују културе примитивних народа). Писмо је, дакле, и средство и симбол, али на првом месту ствар цивилизације, па тек после средство комуникације. У тој светлости разумева се зрачење старих великих цивилизација на суседне народе у којима се припадност истој култури манифестује, између осталог, употребом заједничког писма или барем писма које на графичком плану опонаша престижни образац. На пример, два клинописна алфабета, угаритски и староперсијски, клинописни су само по својој спољашњости у којој се очитује тежња њених носилаца да се идентификују с месопотамском цивилизацијом. У том смислу Вања Станишић с правом говори о ширењу месопотамског клинописа по земљама „акадеског комонвелта”, мислећи под тиме на државе које су у политичкој и културној орбити акадеске цивилизације. Насупрот реченом, посебно је сликовито оновремено напуштање древног културног обрасца у Вијетнаму и Кореји, али и његово задржавање у Јапану. Наиме, кинески језик и писмо хиљадама година су обједињавали југоисток Азије (Кину, део Индокине, Кореју и Јапан) у једну цивилизацију, кроз диглосију и диграфију. Типолошки то је упоредиво с приликама које су владале у месопотамској цивилизацији. Ипак, католички прозелитизам је у Вијетнаму до почетка XX века истиснуо кинеско писмо: уведен је вијетнамски латински алфabet (латиница постаје званично писмо 1918; по укидању француске окупације 1954, задржава се такво стање). У Кореји је почетком XX века такође на подстицај хришћанских мисионара, дошло до потискивања кинеског писма *ханџа* (Северна Кореја 1947, Јужна Кореја ограничено од 1973) корејским *ханџил*, домаћим консонантским алфабетом. У Јапану је било више покушаја реформисања традиционалног писма још од револуције с краја XIX века, па чак и увођења латинице, али то се није догодило због наглашеног јапанског традиционализма. У последњим столећима кинеско писмо *канџи* је добило такав престижни статус, да се Јапанци који знају само домаћу *кану* сматрају неписменим. Уосталом, и у самој Кини било је озбиљних покушаја ревизије властите писмености, од преласка на упрошћени модел, до усвајања латинице (после револуција, 1919, 1956). Нешто слично постоји и у нашој култури, мада то није предмет ове књиге, а то је прелазак с ћириличке на латиничку парадигму – али и широм Азије у земљама бившег Совјетског савеза (због свесног брисања веза с руском културом која се искривљено схвата као совјетска).

Аутор показује добро познавање историје дисциплине, приказујући је од XIX века док је још била помоћна историјска дисциплина. Из тога времена најзначајнија је књига Исака Тејлора, *Алфабет* (1883) у којој је изложена типолошка и развојна подела писмовних система на цртежни, слоговни и алфабетни, даље разрађивана у првој половини XX века. У основи, то значи да постоје два главна типа писма, појмовно и гласовно, *идеографија* и *фонографија* по Фердинанду де Сосиру (1857–1913), односно *семасиографија* и *глофографија* према каснијој терминологији. Између осталог, истакнута је улога заслужног руско-пољског лингвисте, Бодуена де Куртенеа (1845–1929) који је први изрекао идеју о раздвојености звука и слова, односно говора и писма, па се с правом може сматрати оснивачем теорије писма. Он је уочио неподударност између „писаног и усменог језика”, као две форме постојања језика. Још је Бодуен де Куртене предложио термин *џрафема*, као корелат фонеме, а у другој половини XX века истраживања су показала да је графема билатералног карактера (њен план садржаја је одговарајућа фонема), док је фонема унилатаралног карактера (без плана садржаја). Француски лингвиста Андре Мартине (1908–1999) разрадио је идеју о „двострукој артикулацији” у језику која се може пресликати и на писмо као средство људске комуникације. У писму такође постоје два напоредна плана, графички и звуковни; управо, то су „план израза” и „план садржаја”, односно „спољашња форма” и „унутрашња структура”. Уз то, писмени знаци се не нижу без реда, него подлежу правилима и ту се писменост манифестује на два плана, парадигматском (сама графика, инвентар знакова са специфичним односима између графичке и звучно-значењске стране) и синтагматском (ортографија). Ипак, кључна је појава књиге *Оглед џроучавања џисма (основи џрамаџолоџије)* (1952) семитолога Игнаса Ц. Гелба, иначе пољског исељеника у САД (1907–1985). Наука о писму прерасла је у самосталну научну дисциплину с чврстим научним темељима. Захваљујући Гелбову семиотичком усмерењу, блиском науци о језику, на науку о писму прелио се терминолошко-методолошки апарат фонологије, тада просперитетне лингвистичке дисциплине на валу структурализма. Заживеле су идеје о основним структурним јединицама – *џрафу*, *алоџрафу*, *џрафема*, а створен је и сам назив науке, *џрамаџолоџија* (уп. *фон*, *алофон*, *фонема* итд., *филолоџија*). Аутор ће се у више наврата враћати И. Ц. Гелбу, претежно полемишући с његовим ставовима који су доминирали у науци о писму друге половине XX века.

Аутор критикује европоцентричну науку у којој је из идеолошких разлога утврђивана хијерархија међу различитим писмима света. У основи оваквога мишљења, зачетог у епоси просветитељства, лежала је мисао о сталном развоју који би водио ка рационализацији и усавршавању писмовног модела којим су изражаване минималне језичке јединице, од текста, преко речи, до слога и коначно фонеме – од синтетичког до

аналитичког писма. У том смислу, откриће алфабета је дуго у науци представљано као „највише достигнуће у културној историји човечанства”. Задржавању оваквога мишљења кумовало је Гелбово истицање хипотезе о „једносмерном развоју писма”, као својеврсни еволуционизам. И збиља, у науци се искристалисала подела писмовних система на неколико основних типова: 1. пиктографија (порука се преноси сликом због чега се може разумети, али не прочитати, својствена је народима на племенском ступњу развоја) – 2. хијероглифика, у новијој терминологији логографија (цртежне писмености древних цивилизација које су развиле неке важне одлике писма, везане за конкретни језик), али пошто се овде увек ради о цртежној писмености с фонетским елементима, како је то запазио већ И. Ц. Гелб, то је логографско-силабичка писменост (нпр. у египатском писму знакови којих је било око хиљаду, могли су се користити у три значења, као идеограми, фонограми и детерминативи) – 3. фонографија (слоговно и алфabetско писмо). У том смислу у књизи се даје преглед различитих писмености, од египатске, преко сумерско-акадеске, егејске и средњоамеричке, до кинеске. Вања Станишић наглашава да је конвенционализација цртежа својствена хијероглифским писменостима представљала графичко упрошћавање знакова, обично по образцу *pars pro toto*, „део уместо целине” (у пиктографији остаје подробно приказивање), али без промене суштине. Оваква еволуција форме није се одражавала на садржај, о чему сведочи кинеско писмо, старо више хиљада година. Тзв. „еволуцијски скок” (откриће ребуса) није долазио сам од себе него је резултат страног утицаја, тј. сусрета с другачијим или раније непознатим моделом, па се онда не може ни говорити о еволуцији. Звучни ребус, међутим, не представља преломни тренутак у развоју писма (јер би то значило једног писма, моногенеза), него је универзалија својствена човекову начину мишљења и изражавања, испољавана на различитим и међусобно удаљеним деловима света, „три пута у историји писма”: на Блиском истоку, у Кини и средњој Америци. Осим што је доказано да су сви примери преображаја из семасиографије у фонографију настајали у контакту међу различитим културама старог света, исто важи и за каснија фонографска писма северноамеричких Индијанаца која су се појавила по угледу на писма хришћанских мисионара и сва су слоговна, а некада су и сами мисионари правили оваква писма за Индијанце. Тачно је да се ниједан фонографски систем није вратио на стадијум цртежа, али идеју еволуције руши и чињеница да алфabet није увек на крају развојног ланца, да се из алфабета може развити слоговно писмо. Питер Данијелс и Гари Милер су показали да се у основи свих типова писма налази систем који је заједнички и за појмовно и гласовно писмо и који је и најраспрострањенији – силабариј. У таквом погледу на писмо алфabet представља прераду сегменталног (консонанског) писма, само посебну варијанту слоговног писма. У овој књизи се истиче

да „мероитски развој” најбоље илуструје универзалне прилике у развоју од пиктографског до фонографског писма (II.1.2.1.2). Меровитско писмо је дериват египатског писма, настало као резултат диглосије у држави Куш у горњем току Нила (простор данашњег Судана). Уз задржавање основних египатских стилова, хијероглифског и курзивног, овде је произведен алфабет (тачније алфасилабариј) са 23, односно 24 знака, без структурне везе с египатским консонантским псеудоалфабетом (већ су се у египатској писмености специјализовала 24 знака за фонографску функцију, али се нису осамосталили), опет у зони културних контаката. У коначном, доказана је и аутохтоност египатске писмености, а египатске корене даље треба видети у семитској писмености и њеним дериватима, скупа с алфабетом. И. Џ. Гелб је закључио да Грци нису изумели алфабет, али су извршили систематизацију већ постојећих начина писања на Блиском истоку, с нерегуларностима у њиховој примени. Старосемитско писмо, пак, није било ни алфабетско ни слоговно већ је, по мишљењу Тамаза Валеријановича Гамкрелидзеа, припадало мешовитом типу, консонантско-слоговне структуре (особен парадигматско-синтагматски спој види се, нпр., по томе што се иста знаковна комбинација може различито читати у зависности од контекста).

Еволуционизмом се поткрепљивао потцењивачки однос према другим културама – од Далеког истока до Средње Америке, али – у последњим деценијама XX века он је напуштен у науци. Постало је јасно да различити типови писма одговарају различитим језицима и културама. Тако, на пример, слоговно писмо одговара језицима с ограниченим бројем слогова у којима се подударају слоговне и морфолошке границе. Дејвид Олсон је дошао до закључка да се сваки писмовни систем током времена оптимализује, достижући најбоље уклапање с језиком на који се ослања. На пример, аглутинативна структура јапанског језика (слично је и у корејском), с развијенијом флексијом од кинеске, изазвала је прилагођавање кинеског писма јапанском језику, те је развијено фонографско читање више десетина кинеских знакова. Овај силабариј, међутим, у данашњем јапанском писму не наступа сам, него је оптимално интегрисан у систем кинеских хијероглифа. Употреба писма у Кини и Јапану показује да је писмо, потенцијално, богатији медијум културе од језика (мноштво писмовних знакова прати семантичке разлике скопчане с различитим тонским нијансама наоко истих речи у кинеском; исти је случај с бројним хомонимима насталим брисањем тонских разлика, различито бележеним у јапанској кандзи).

Уза све речено, Вања Станишић показује оправдану суздржаност према претписмовним видовима комуникације на граници с цивилизацијом. „Скитски дарови” цару Дарију представљају најбољи пример из историје, а овамо спадају и индијански *вмијуми* и друга „мнемотехничка средства”. Оно што ће нас занимати, јесте и ауторово одређење тзв. „винча-

нског писма” и прасловенских „црта” и „реза” које помиње Црноризац Храбар. Изгледа да ни једно ни друго није писмо. Апстрактне форме нађене на керамици Винчанске културе (средина V миленијума старе ере) јесу неписмовни симболи (још је И. Ц. Гелб раздвојио писмовне знаке од симбола), можда у бројној вредности, с недовољно убедљивим објашњењем да је време појаве ових симбола „сувише рано” за настаanak цивилизације и следствено, писма. С винчанским знацима се могу упоредити кинески претписмовни знаци Јан Шао који су се задржали и поред правога писма у каснијем времену (VI–II миленијум ст. е.). Они се нису даље развијали због своје произвољности, без упоришта у језику. За разлику од Словена „рунском” писменошћу служили су се германски и турски народи, без њихове узајамне везе. „Цртама” и „резама” Словени су, очито, рачунали и гатали. Да би цртеж постао писмовни знак, није довољно да преноси апстрактну поруку (математичке или обредне природе); потребно је да задобије јасну комуникативну функцију и да је укључен у посебан графички систем. Комуникативна функција је та која раздваја писмо у ужем смислу речи од писма у ширем смислу речи. Ипак, хоризонтална комуникација по којој се писмо манифестује као „визуелни говор” заклонила је прву функцију и намену писма. Како истиче Вања Станишић, вертикална комуникација се у праисторији појавила преко обредне функције. У историји она је израз државне хијерархије, да би се потом преточила „у културну и цивилизацијску вертикалу неке заједнице – као њено колективно сећање”.

Виктор Савић

УДК 821.16.09

Anissava Miltenova, *South Slavonic apocryphal collections*,
Издателски център Боян Пенев, Sofia, 2018, 328 стр.

Бугарска медијевалисткиња Анисава Милтенова већ пуне три деценије посвећена је, између осталог, проучавању апокрифа у словенском рукописном наслеђу. Њени бројни радови из те области упућују на истрајног и преданог проучаваоца. Резултати њених бављења апокрифима тичу се како теоријских изучавања ових дела, тако и њихових издања. Наведена књига представља синтезу и плод континуираног бављења питањима словенских превода апокрифа и њиховим издањима. Књига је